

Іван Ярмошик
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

Збройні виступи населення Житомирщини проти польсько-католицького гніту в XVII ст.

Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького була найбільш яскравою подією в середньовічній історії України. Вона мала багатоплановий характер, боротьба народу була спрямована проти національного, релігійного та соціального гніту. Сучасні дослідники вважають, що війна набрала характеру буржуазної революції, призвела до зміни моделі соціально-економічних відносин .

На це вказують і масові виступи жителів житомирського краю проти поміщицько-кріпосницьких порядків, представниками яких були як окремі польські та ополячені шляхтичі, так і католицькі костьоли, монастирі, колегіуми. Прояви цієї боротьби в краї помітні протягом всього XVII ст, а не лише в рамках національно-визвольної війни 1648-1650-х років.

Гак, історичні документи донесли до нас скаргу пана Остафія Стрибиля. датовану квітнем 1618 р., на міщан та підданих містечок Фастів, Кодня, Ліщин, Котельня, Паволоч, Коростишів, Брусилів, Ходорків. Корнин, Радомишль та ближніх сіл, які організували військовий загін і протягом зими та весни грабували шляхетні маєтки. Загін цей був досить чисельний, рух, як видно з переліку населених пунктів, охопив значну територію. Повстанці, очевидно, мали зв'язок з козаками, тому що скаржник декількох учасників погромів називає полковниками та сотниками. Чим закінчився цей виступ невідомо, скарга лише описує ту шкоду, яку зазнали шляхетські фільварки «... наєжджаючи гвалтовне на маєтности и дома шляхетские яко один неприятель

заграничний, штурмами добыпаючи презь огонь до кгрунту зносячи, людей разного чану по дорогах розбиваючи, коморы отбияючи, маєтности лупечи, быдла, кони беручи, до домов своих отпровадживалы..."². Подібну скаргу залишив і Петро Стрибиль (мабуть, родич Остафія). Повстанці розгромили його село Студена Вода (нині село Студениця Коростишівського району Житомирської області), в той час як він перебував у Варшаві³.

Відомі напади на панські володіння на Житомирщині і козацьких загонів. Для прикладу, на села Грушки, Давидівка, Зубовщина, Горошки (знаходяться на території Володарсько-Волинського, Олевського р-нів Житомирської обл.), тим самим подавали приклади місцевому населенню для подібних збройних виступів⁴. Король змушений був видати спеціальний універсал, який зобов'язував польські війська, які перебували в краї, розганяти "свольные купы" озброєних людей .

Однак ці свавілля не припинялись навіть в 1640-х роках, які поляки прозвали "золотим десятиріччям, маючи на увазі відсутність значних антипольських виступів. Шляхта Київського воєводства та костьоли скаржились на "гвалтовні ексцеси" з боку місцевих жителів, тому королівський універсал в 1643 році наказував урядам Волинського воєводства розганяти озброєні загони та оберігати від них маєтності⁶.

Та особливо активізувались ці виступи з початком національно-визвольної війни. Звістки про перемоги козацького війська швидко докотились до Київщини, Волині. Крім того, сюди для проведення агітації були направлені козаки Ярема Концевич та Іван Косинський .

Автор Літопису Самовидця повідомляє: "... на той час туга великая людем всякого стану значным была, а найбільше от гультайства, то ест от броварников, вынников, могилников, будников, наймытов, пастухов..."⁸. Тобто, ми бачимо, що проти панів виступили різні соціальні верстви: і дрібні промисловці, і неімущі наймити, пастухи.

Літописець підкреслює широкий розмах цих виступів: "...козацтво по розных городах розишовшися, полковников и сотников себе понастановлявши

и гдеколвек найшлася шляхта, слуги замковые их усе забияли... маетности грабовали, костелы палили"⁹.

У березні 1649 р. волинське дворянство скаржилось королю на вбивства і спустошення, здійснені селянами, просили прислати війська для придушення виступів¹⁰. Однак, не надіючись на допомогу коронного війська, на своїх сеймиках шляхта Київського та Волинського воєводств оголосила про організацію ополчення для захисту своїх маєтків". Генеральним полковником цього ополчення вибрано Юрія Немирича. а центром дислокації визначено одне з його володінь - містечко Горошки. Нам невідомі конкретні акти боротьби по захисту панських володінь, проведені цим ополченням. Однак той факт, що в 1652 році шляхта київського воєводства просила короля нагородити Ю.Немирича за його заслуги по захисту маєтків, свідчить, що воно зіграло певну роль у стримуванні народної боротьби проти панства.

Організаційною силою народних антипольських виступів стали представники православної, так званої, околичної шляхти (назва від того, що жили в околицях або околичних селах). Цей суспільний стан складали представники древніх дворянських родин, які носили однакове прізвище, здебільшого від назви села, володіли землею, котру одержали від князя або короля за службу і обробляли своїми силами, використовуючи найману працю, оскільки кріпосних селян у володінні не мали. Вели спосіб життя в традиціях українського народу, не піддавались польсько-католицькій пропаганді, були вірні православ'ю.

Збройні загони організували околичні шляхтичі Дідковські, Мошковські, Шкуратівські, Нсдашківські, Закусили, Васьковські та інші. Нападали на володіння польських панів, овруцьких іезуїтів, виганяли їх з маєтків, привласнювали майно.

Національно-визвольна війна активізувала ці виступи, однак із її закінченням вони не припинились, а продовжувались до кінця XVII ст.

Частими були випадки непокори представникам польської адміністрації, що повернулись в край після завершення війни, шляхтичі відмовлялись

виконувати постанови владних структур. Так, Ущатовські, "находясь в сообществе с козаками, причиняли разорение и опустошение разным обывателям"¹², а коли ті повернулись до своїх домів, відмовились повертати захоплені землі. Мошківські зустріли іезуїтів мушкетами, побили їх і вигнали із села. Подібним чином вели себе й інші православні шляхтичі. При цьому вони підтримували стосунки з козаками. Так, Мошковські закликали козацький загін на допомогу в боротьбі з литовською хоругвою, що була направлена на квартирування в їх села". Не раз використовували козацькі загони у своїх нападах Ущатовські, Левковські, Іван Кириченко-Виговський.

Околична шляхта активно виступала проти загонів реґулярної польської армії. У 1691 році овруцький староста в своєму позові, перераховуючи різні свовілля околичних шляхтичів за останні роки, скаржився, що вони "безпрестанно громят хоругвы, находящиеся в службе Речи Посполитой и убивают желнеров"¹⁴.

Таким чином, можна підсумувати, що протягом XVII ст. всі суспільні верстви українського населення - селяни, ремісники, шляхтичі - активно зі зброєю в руках виступали проти польсько-католицького гніту, підтримуючи при цьому тісні стосунки з козаками.

¹Брайчевський М. Конспект історії України. - К., 1994. - С 85; Смолій В. Степанков В. Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть// Український історичний журнал. - 1998. - № 1. - С 3-24; № 2. - С. 3-25; № 3. - С 3-12.

²Архив Юго-Западной России.-Ч. 3-Т. 1.-К., 1863. - С. 213-215.

³Там же. - С. 238-252.

⁴ Там же. - С. 227-232.

⁵Там же. - С. 25.

⁶Там же. - С. 387-388^*

⁷ Поліщук Ю. Події визвольної війни українського народу під проводом

Б. Хмельницького на Житомирщині // Козацькі часи на Житомирщині. - Житомир, 1994.-С.16.

⁸ Літопис Самовидця. - К., 1971. - С 52.

⁹ Там же. - С 52.

¹⁰ Архив Юго-Западной России - Ч. 2. - Т. I. - К.. 1861. - С. 367-369.

¹¹ Там же. - С. 349-367.

¹² Архив Юго-Западной России. - Ч. 4. - Т. 1. - К., 1867. - С. 120.

¹³ Там же. -С. 308-312

¹⁴ Там же. - С. 350.